

(מיתובי) [וכדתניא] (23): "רבן שמעון בן גמליאל אומר, (24) עלה והסיב עמהם, אפילו לא טבל עמהם אלא ירק בציר, (25) ולא אכל עמהם אלא גרוגרת אחת, מצטרף לזימון".

ב-חמ

ומדייקת הגמרא: משמע שרק מצטרפי מצטרף, אבל להוציא את הרבים ידי חובתן אינו מוציא עד שיאכל כזית דגן.

בסוגיין משמע כי אילו רבי שמעון בן שטח היה אוכל כזית, היה יכול להוציא את ינאי אף שאכל ושבע. ובכסף משנה [שם] הביא תשובת הרמב"ם, שכוונת הגמרא רק להוכיח שהמוציא צריך לאכול פת ואין די ביין, אך לא דקדקה בשיעור האכילה, כי התבאר במקומו לעיל [כ ב].

ותוס' ביארו שרק קטן אינו מוציא, כי אינו בר חיוב כלל, אפילו יאכל כדי שביעה, אך גדול שהוא בר חיוב אם יאכל כדי שביעה, מוציא אחרים שחייבין מדאורייתא, אפילו לא אכל כלל, מדין ערבות.

23. כך תיקן הב"ח, שהרי הגמרא מוכיחה כדברי רבי יוחנן שאינו מוציא את הרבים ידי חובתן בברכת המזון, עד שיאכל כזית דגן. אולם הריטב"א ביאר שקושיית הגמרא היא שאם מצטרפין בהכרח דינם שווה ויכול להוציא אף שלא אכל כזית. והתירוץ הוא שרק מצטרף רך לא מוציא עד שיאכל כזית.

24. הרשב"א ביאר שהקשו מדברי רשב"ג, כי ידעו שאין מי שחולק עליו, וזו דעת הבבלי, אך הירושלמי נקט שרשב"ג חולק בזה על חכמים, עי"ש.

25. הרמב"ם [ברכות ה ח] נקט שאפילו לא אכל אלא ציר לבד, מצטרף, אך בשו"ע [קצו ב] נקט שטיבל בציר, וכתב מג"א [שם ה] שצריך שיעור כזית, ותמה בלבושי שרד שאם יש כזית למה צריך טיכול, וביאר ע"פ הלבוש [שם ב] שהכוונה להשמיענו שהירק מצטרף לשיעור

נחשב מחוייב בדבר כדי להוציא אחרים בברכתו. והוסף שקטן שאינו מוציא את אביו בבהמ"ז, אף לאחר שהגיע לגיל חינוך [כדלעיל כ ב], כי חיוב החינוך מוטל על אביו ולא עליו. ותמה הגרעק"א שהרי מצינו שם שגם נשים אינן מוציאות אף שהן חייבות מדרבנן. והגרא"מ הורביץ תירץ שנשים אינן מוציאות אנשים כי אינם בכלל ערבות [רא"ש פ"ג ג], מה שאין כן קטנים שנאמר עליהם בסיני "בניכם ערבים לכם" [וראה לעיל כ הערה 30 שנחלקו האחרונים אם אכן אין ערבות לנשים, או שאין ערבות אלא למי שמחוייב בדבר, וכן מוכח מדברי תוס' בסמוך שקטן אינו מוציא כי אינו בר חיובא, אף שיש לו ערבות].

ובקהילות יעקב [כד] כתב שקטן אע"פ שאינו מחוייב בהמ"ז, היינו משום שנחשב כאנוס, אך אם הוא מברכה הרי מקיים מצוותה ככל ישראל, ואינו כאשה שאינה חייבת בה, וגם אם ברכה אינה מקיימת מצוה של בר חיובא.

ובתוס' תמהו על רש"י איך יועיל חיוב דרבנן לפטור חיוב דאורייתא? וביאר הראש יוסף שרש"י לשיטתו שכל מצוה דרבנן יש עליה חיוב מה"ת, מצד "לא תסור". ובפמ"ג [קמז משב"ז א] הביא בשם הלבוש שכיון גם חיוב האוכל כזית אסמכוהו אקרא, רצו שיהיה דינו כחיוב דאורייתא ממש, ולכן מוציא גם את מי שאכל ושבע שחיובו דאורייתא. ולביאורו הרי נשים אין מוציאות כי חיובם לא אסמכוהו אקרא.

ובה"ג ביאר שרק אם האחרים אכלו כדי שביעה אינו מוציאם, כי אין חיובם שווה, אך אם גם הם אכלו רק כזית, יכול להוציאם, וכן פסק הרמב"ם [שם]. ותמהו רש"י ותוס' שהרי

איתמר נמי: אמר רב חנא בר יהודה משמיה דרבא, אפילו לא טבל עמהם אלא בציר, ולא אכל עמהם אלא גרוגרת אחת, מצטרף. ולהוציא את הרבים ידי חובתם אינו מוציא עד שיאכל כזית דגן.

אמר רב חנא בר יהודה משמיה דרבא:

הלכתא, אבל עלה ירק ושתה כוס של יין, מצטרף לזימון, אך להוציא את אחרים בברכת המזון, אינו מוציא, עד שיאכל כזית דגן.

אמר רב נחמן: משה תיקן לישראל ברכת הזן (26) בשעה שירד להם מן (27).

כזית עם הציר, וראה פמ"ג.

26. בנשמת אדם [קנב] נקט שלפני אכילת המן לא בירכו "המוציא לחם מן הארץ", כי ירד מהשמים, והעלה מכך שדבר שאין גידולו מן הארץ אף שמברכין עליו בהמ"ז [ראה הוכחתו מזו ב הערה 41] אין מברכין עליו "המוציא" כי אינו מה"ארץ".

אולם בשדי חמד [מערכת כ, ק] הביא לשון הירושלמי [כלאים ז ז] שכל פת שמברכין אחריה שלש ברכות מברך לפניו המוציא, וביאר שעל המן לא ברכו לפניו כלל, שהרי בעת ירידתו נתקנה רק ברכת הזן, ולא אמרו "שלש ברכות" [וחיוב ברכת הנהנין רק מדרבנן], וראה הערה 28.

אכן ספר חסידים ורמ"ע מפאנו [שבת ה] נקטו שברכו המוציא לפני המן, ובשו"ת בית יצחק [י"ד א פד] כתב שכוונתם שכך יברכו עליו לעתיד לבא, אך במדבר לא ברכו, כי נבלע באברים. ובבני יששכר כתב שברכו בשבת ולא ביום חול. וראה מהרש"א [חגיגה יב ב] שהוא מאכל העוה"ב, ונמצא שלא היה בו איסור הנאה מעוה"ז בלא ברכה.

ובגליוני הש"ס כתב כי אע"פ שאין מברכין בהמ"ז אלא על פת מה' מיני דגן, אחרי המן ברכו בהמ"ז, וכמ"ד שהיה בו טעמו וממשו של כל מין שחפצו בו, [יומא עה א], ותמוה, שהרי הריטב"א [קידושין לז ב] כתב שלא יצאו בו ידי חובת מצה כי אינו מה' מיני דגן.

ובטעמא דקרא [פר' בשלח] כתב שלכו"ע

היה בו תכונות כל מין שחפצו בו, ולכן מצינו שלא נעשה כקישואים ובצלים שתכונותיהם מזיקות, ולכן כשחפצו בלחם בירכו עליו בהמ"ז, כי היה מזין וקבעו עליו סעודה, אך אם כווננו לפירות היה בו אלא תכונת פירות, ולא ברכו בהמ"ז, ומסתבר שלכן לא הועיל למצה, כי לא היה בו ממשות ה' מינים, אלא תכונות כחפצו.

והגרי"ש אלישיב תירץ עפ"ד המעדני יו"ט [מובא בסמוך] שמשה תיקן ברכת הזן קודם שחייבה התורה בכרהמ"ז, וחיובה אינו תלוי בה' מיני דגן, כי אין בה דיני בהמ"ז.

ויש שביארו עפ"ד החתם סופר [או"ח קצז] שהמן היה החלק המובחר של תבואת ארץ ישראל, ולכן נחשב כ"גידולו מן הארץ".

27. החזו"א [או"ח כח ד] דן אם הטעם שאין מברכין בהמ"ז אחר שיעור עיכול, הוא משום שמברך על מעשה האכילה, ובשיעור שהיה כזה נחשב הפסק בין המעשה לברכה, או שהברכה לה' על שמספק לו מזונו לשובע [כדברי רש"י ד"ה כשהוא], ואחר עיכול כבר כלתה טובתו. והוכיח ממה שתיקן משה בהמ"ז על המן, אף שהיה נבלע באברים, ובהכרח שהברכה על האכילה, ובעיכול אינו נחשב שכלתה טובתו, אלא הוא שיעור לשהיה, אך יכול לברך מיד [אכן, בברכי יוסף רי כתב שהמקיא את האוכל, נחשב כנתעכל, ואינו מברך, ומשמע שאין ברכה אפילו כשהעיכול תיכף אחר אכילה, וראה להלן נא הערה 7, נג הערה 49].

ובטעמא דקרא [פר' בשלח] דחה לפי דרכו,

יהושע תיקן להם ברכת הארץ כיון שנכנסו לארץ.

ברכת "הטוב והמטיב" ביבנה תקנוה, כנגד הרוגי ביתר.

דוד ושלמה תקנו⁽²⁸⁾ ברכת בונה ירושלים, וכל אחד מהם תיקן חלק מהברכה: דוד תיקן "על ישראל עמך ועל ירושלים עירך", ושלמה תיקן "על הבית הגדול והקדוש"⁽²⁹⁾.

דאמר רב מתנא: אותו היום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה תקנו ביבנה "הטוב והמטיב".

"הטוב" — שלא הסריחו, "המטיב" — שניתנו לקבורה.⁽³⁰⁾ ונמצא שברכת הטוב

שהיו בו תכונות לחם, ולא נבלע באברים עד שיעור עיכול, ועד אז יכלו לברך.

תיקן נוסח כל הברכות, ומשה דוד ושלמה תקנו עיקר הענין, וכך אמרו בכמדבר רבה [כג ז] "עד שלא נכנסו לארץ היו מברכין ברכה אחת".

28. הרשב"א הקשה שהרי בסמוך אמרו שג' ברכות ראשונות מדאורייתא, ואיך אמרו שמה דוד ושלמה תקנוה? ותירץ שמה"ת יכל לאומרן בכל מטבע שירצה, עד שתקנו להן מטבע קבוע. [וביאר החזו"א כח ח, שאין לומר שמה תקן להם גם את מטבע ברכת הארץ, ויהושע שינה בה אחר שנכנסו לארץ - שהרי גם ברכת ירושלים השתנתה אחר שנחרבה, ולא נקראת על שם המשנים, ובהכרח שכיון שברכת הארץ עמדה לשינוי כשיכנסו לארץ, לא תקן לה משה מטבע].

29. הרשב"א והריטב"א כתבו שנוסח הבקשה שתקנו דוד ושלמה היה לקיים את בית המקדש ולהעמיד את המלכות [ולהמשיך שלוות הארץ], ואחר החרבן שינוה להחזיר את המלכות ולבנות את ביהמ"ק, וראה הערה 28.

וגם הרא"ש כתב כן, אך לא דן על תקנת משה, אלא רק על דוד ושלמה, וביאר מעדני יו"ט שסבר כי על תקנת משה אין להקשות, שהרי תיקנה בירידת המן בתחילת שנות המדבר, וקדמה לחיוב בהמ"ז שנאמר בסוף ארבעים שנה לפני כניסתם לארץ.

30. הרא"ש ביאר שסמכו את ברכת "הטוב והמטיב" אחר "בונה ירושלים", כי אמרו בירושלמי "כשנחרבה ביתר נגדעה קרן ישראל, ואינה עתידה לחזור עד שיבא בן דוד". [ובמעדני יו"ט ביאר שהוא טעם נוסף לתקנת הברכה, כדי לסומכה לבונה ירושלים שהיא מענינה. אך אין צריך טעם למה מקומה אחר בונה ירושלים, שהרי רבנן תקנוה, ואי אפשר לאומרה בין ג' ברכות דאורייתא]. ובמשך חכמה [דברים ח י] ביאר שתקנוה על קיום האומה הבודדת במועדיה להיות הולכת בגולה זה אלפים שנה והיא קיימת ברוחה ובהודה ותפארתה, ואחר החורבן חשבו כי קיומה בלתי אפשר ועתידה לכלות ולנדוד כהצוענים בלא תפארת אדם, כאשר ראו כי בביתר לא נושעו, אמנם כאשר ראו כי עמד מלך חסד אחר וגזר עליהן קבורה, הבינו כי ישראל שה אחת בין שבעים זאבים וכו', וראה עוד בצל"ח ומהר"ל [נתיבות עולם, עבודה יח].

ונמצא שכבר בזמן משה רבינו אמרו ג' ברכות, ומשה דוד ושלמה תקנו רק נוסחם [וראה שעה"צ קסח ע"א]. אך תוס' [מט א ד"ה לומר] כתבו שברכת הארץ טעונה מלכות, כיון כי כאשר תקן משה את ברכת הזן עדיין לא נתקנה ברכת הארץ אחריה, ולכן שם ומלכות שבברכת "הזן" אינו נסוב עליה, ומוכח שבימי משה לא אמרו כלל ג' ברכות [וחיובן מדאורייתא חל בכל אחת אחר שהגיעה זמנה, בכניסתן לארץ ובבנין ירושלים]. וכן נראה מדברי החינוך [תל שעזרא

והמטיב מדדרבנן [ובסמוך נחלקו בזה].

תנו רבנן: סדר ברכת המזון⁽³¹⁾ כך היא: ברכה ראשונה — ברכת הזן, שניה — ברכת הארץ, שלישית — בונה ירושלים, רביעית — הטוב והמטיב.

וגם בשבת, אינו צריך לפתוח ולסיים את הברכה השלישית בענין שבת,⁽³²⁾ אלא מתחיל בנחמה, בבקשה על נחמה בבנין ירושלים, ומסיים בנחמה, ואומר קדושת היום באמצע.

רבי אליעזר אומר: רצה לאומרה את קדושת היום בנחמה — אומרה, בברכת הארץ — אומרה, בברכה שתקנו חכמים ביבנה — אומרה.

חכמים אומרים: אינו אומרה אלא בנחמה בלבד.

מקשה הגמרא: הרי דברי חכמים שאומרה בנחמה, היינו כדברי תנא קמא?

מבאר הגמרא: איכא בינייהו דיעבד. באופן ששכח ולא אמרה בנחמה. לדעת תנא קמא יכול לאומרה בהטוב והמטיב, ואילו לחכמים "אינו אומרה אלא בנחמה בלבד". ואם שכח, צריך לחזור לראש.

תנו רבנן: מנין לברכת המזון מן התורה?⁽³³⁾

שנאמר [דברים ח י'] "ואכלת ושבעת

31. הפמ"ג [קצד א"א א] והחזו"א [כח ח] דנו אם סדר הברכות מעכב כבהמ"ז, אכן בבאר היטב [קצד ב] נקט שמעכב, ואף ששינונו במגילה [יז א] "הקורא למפרע לא יצא" ובבבלי שם "וכן בהלל ובק"ש ובתפלה" ואילו בהמ"ז לא הוזכרה, צ"ל ש"תנא ושייר". ובערוך השלחן [קפח ט] הוכיח שאינו מעכב, ואם הקדים אחת לחברתה יצא, שהרי הסדר נלמד מ"וברכת - זו הזן, את ה' אלהיך - זו הזימון" ונקט הכתוב תחילה את ברכת הזן אף שברכת הזימון קודם לה, כדי ללמד שהסדר אינו מעכב [אכן, כבר הגיה הגר"א והקדים ברכת הזימון להזן, ראה הערה 34].

32. כך משמע מרש"י [ד"ה ובשבת] ומהסמ"ג [עשה כז] שכתב "כדרך שמתחיל בנחמה רחם על ירושלים עירך כך מסיים בנחמה ברוך אתה ה' בונה ירושלים, ולא יסיים ברוך אתה ה' מקדש השבת כמו בתפילה". והרי"ף כתב שבשבת משנים מטבע הברכה

בתחילתה ובסופה, ופותח ב"נחמינו ה' אלקינו" וחותם ב"מנחם עמו ישראל בבנין ירושלים" [וביאור בפסקי רי"ד שהטעם לכך כי שבת היא מעין עולם הבא, ומזכירים בה את נחמת ישראל שתהיה בעת הגאולה], וביאר שזו כוונת הברייתא שבשבת פותח ומסיים ב"נחמה". ובתוס' [ד"ה מתחיל] כתבו שטעם המשנים בשבת הוא כדי שלא לומר תחנונים, ודחו דבריהם, כי גם "רחם" לשון נחמה. והרמב"ם [ברכות ב ד] נקט כי בין בחול ובין יכול לומר כל אחת מהנוסחאות, וביאר הלחם משנה שלדעתו נקטה הגמרא את נוסח "נחמונו" כאחת הנוסחאות האפשריות.

33. דעת תוס' לעיל [טז ד"ה וחותם, מו ד"ה ולמאן] שיש בברהמ"ז שלש ברכות מה"ת, ואם אינו יודע את כל בהמ"ז לא יברך כלל [ראה מו א הערות 16-8].

אך הכסף משנה [ברכות ב ב] הוכיח שלדעת הרמב"ם והרי"ף רק חיוב ברכת הזן

וברכת" — זו ברכת הזן.

"את ה' אלהיך" — זו ברכת הזמון.⁽³⁴⁾

"על הארץ" — זו ברכת הארץ,

"הטובה" — זו ברכת בונה ירושלים, וכן הוא אומר [דברים ג כה] "ההר הטוב הזה והלבנון".

"אשר נתן לך" — זו ברכת הטוב והמטיב. וברייתא זו סוברת כי גם ברכת הטוב והמטיב היא מדאורייתא.

אין לי מקור מן התורה שצריך לברך על המזון, אלא לאחריי. לפניו מנין שצריך לברך?

אמרת קל וחומר: כשהוא שבע מברך, כשהוא רעב לא כל שכן?

רבי אומר: [אינו צריך] ללמוד מקל וחומר, כי כך נדרש הפסוק "ואכלת ושבעת וברכת" — זו ברכת הזן.

אבל ברכת הזמון מ"גדלו לה' אתי" נפקא.

"על הארץ" — זו ברכת הארץ.

"הטובה" — זו בונה ירושלים, וכן הוא אומר "ההר הטוב הזה והלבנון".

אבל ברכת הטוב והמטיב אינה מן התורה כי רק ביבנה תקנוה.

אין לי אלא לאחריי, לפניו מנין? —

תלמוד לומר "אשר נתן לך" — עליך לברך גם משנתן לך.

רבי יצחק אומר: אינו צריך ללמוד מ"אשר נתן לך", כי הרי הוא אומר [שמות ג כה] "וברך את לחמך ואת מימך" וכך הוא נדרש אל תקרי "ו?ב?ר?ך" בלשון הבטחה, אלא "ו?ב?ר?ך" שהוא לשון ציווי, ומשמעותו שעליך לברך על לחמך, ואימתי קרוי "לחם", קודם שיאכלנו.

רבי נתן אומר: אינו צריך ללמוד מקל וחומר או מדרשת הפסוקים, כי הרי הוא אומר מפורש⁽³⁵⁾ [שמואל א, ט יג] כששאל שאול את נשי עירו של שמואל הנביא, היכן

על כולה.

34. הגר"א גרס "וברכת" - זו ברכת הזמון, את ה' אלוהך - זו ברכת הזן" וכן העתיקו גם תוס' לעיל [מו א ד"ה עד].

35. פירשנו כך כדי לבאר למה העדיף רבי נתן ללמוד מפס' האמור בשמואל יותר מדרשת הפסוק בתורה, והפני יוהשע ביאר שרבי נתן סבר שכל הדרשות [מ"וברך" ו"אשר נתן לך"] הם רק אסמכתא בעלמא.

ומהר"ץ חיות ביאר שרבי נתן דרש את המקור שלפניו באופן אחר, ואמר כי לומדים

הוא מה"ת, ואילו המקורות שנקטה הברייתא לשאר הברכות הן אסמכתא בעלמא.

והמג"א [קצד ג] העלה מדברי הרמב"ן [במלחמות ה' לעיל מו א] שאין הברכות בבהמ"ז מעכבות זו את זו, אך אין ראיה שאינו צריך להזכיר את ענין שלשת הברכות בברכה אחת, וראה נשמת אדם [מו א]. ובזכרון שמואל [כא ב] הקשה אם אינן מעכבות, למה השוכח הזכרה חוזר כל בהמ"ז ולא רק את "בונה ירושלים", ובהכרח שגם אם אין מעכבות, אינן ברכות נפרדות, אלא כלולות במצוה אחת, ואף שאם דלג יכול לאמרן שלא כסדרן, הרי מצות ההזכרה היא בבהמ"ז שלמה, ולכן חוזר

מקומו, ענו לו "כבאכם העיר כן תמצאוהו
אותו, בטרם יעלה הכמתה לאכול, כי לא
יאכל העם עד בואו, כי הוא יברך הזבח
אחרי כן יאכלו הקרואים". הרי שצריך לברך
לפני האכילה. (36)

ומבאר הגמרא את הטעם שכל כך האריכו
בתשובתן כיצד ימצאוהו — למה? — לפי
שהנשים דברניות הן.

ישמואל אמר שהאריכו בדבריהן כדי
להסתכל ביפיו של שאול, דכתיב [שם פסוק
ב] "משכמו ומעלה גבורה מכל העם".

ורבי יוחנן אמר: לפי שאין מלכות נוגעת

בחברתה אפילו כמלא נימא [כחוט השערה,
והיינו שנקבע זמן מדויק לכל מלכות, ואין
המלך אחד מולך בזמן חברו אפילו רגע
אחד], וכיון ששמואל מסר לשאול את
הנהגת עם ישראל, נדרש עיכוב מועט זה
כדי שלא יגיע לפני זמן מלכותו. (37)

[המשך הברייתא] ואין לי מקור מן התורה
שצריך לברך, אלא על ברכת המזון. ברכת
התורה (38) מניין? —

אמר רבי ישמעאל: קל וחומר, שהרי אם על
חיי שעה מברך, על חיי עולם הבא (39) לא כל
שכן?

גזרה שוה "וברך" — "כי הוא יברך" [ויישב בכך
גם את קושיית המהרש"א בהערה הבאה].

36. המהרש"א תמה לפי רש"י שמדובר בברכה
שלפני אכילת קדשים, מה הראיה מברכת
המצוות לברכת הנהנין שלפני המזון? והפני
יהושע כתב שהראיה ממה שהמתינו לו לברך
ולא ברכו כל אחד לעצמו, ובהכרח שהיה בוצע
ומברך תחילה על הפת, ולכן ברך תחילה גם על
הזבח וראה צ"ח והגהות רא"מ הורביץ.
אכן בתרגום יונתן ורד"ק פירשו שהיה מברך
ברכת המוציא על הפת וברכת הזבח על
השלמים.

37. המהרש"א ביאר שהנשים לא התכוונו
לעכבו לצורך זה, שודאי לא ידעו ממנו, אלא
שהקב"ה סיבב שיאריכו בדבריהן כזמן הנצרך
בדיוק.

38. לעיל [כא א] למדו ברכת התורה לפני
מקרא, ולאחריה מק"ו, ופרכו הק"ו שהרי במזון
הוא נהנה, והפירכא שייכת גם לק"ו של רבי

ישמעאל, וכן משמע מדברי הרשב"א שכאן
מדובר בברכה שלאחריה, ולהלכה חיובה רק
מדרבנן.

אך במעדני יו"ט [פ"א סי' יג ק] כתב שנידון
הברייתא בסוגיין הוא על ברכת התורה לאחריה
בקריאתה בציבור, וכיון שהיא רק תקנה דרבנן,
ודאי אין הברכה מה"ת, ולכן לא חש לבאר
הפירכא, והמקור מקרא הוא רק אסמכתא
בעלמא. ומאידך כתב [פ"ו סי' טז ע] שהפירכא
"שכן נהנה" שייכת רק על ברכה שלאחריה, כי
כבר נהנה, ואילו בסוגיין מדובר על ברכה
שלפניה [וכן מבואר בריטב"א ופני יהושע כא
א].

ובמראה הפנים לירושלמי [פ"ז ה"א] נקט
שהנידון על ברכה שלפניה, ותמה מכאן על
הרמב"ן [השמטות לסה"מ"צ טו] שנקט כי
חיובה מה"ת. ואמנם מקור ברייתא זו הוא
במכילתא דרבי ישמעאל [סו"פ בא], ושם הנידון
בין על ברכה שלפניה ובין על שלאחריה.

39. היעב"ץ לא גרס "הבא", וביאר שהכוונה
ל"חיי עולם", דהיינו חיי נצח.

בה, כי הרי הוא אומר "על הארץ הטובה", ויש בכך שני יתורים⁽⁴³⁾, א. לא היה צריך לכתוב "טובה" כי כבר נזכר קודם לכן שהיא ארץ טובה, ב. הוסיף ה' וכתב "הטובה", ובהכרח ש"טובה" נסוב על התורה, כי "טובה" — זו תורה, וכן הוא אומר [משלי ד ב] "כי לקח טוב נתתי לכם", וזה מקור לברכת התורה. ואילו "הטובה" בה"א הידיעה — זו בנין ירושלים, וכן הוא אומר "ההר הטוב הזה והלבנון".

תניא, רבי אליעזר אומר: כל שלא אמר "ארץ חמדה טובה ורחבה"⁽⁴⁴⁾ בברכת הארץ, ו"מלכות בית דוד" בבונה ירושלים⁽⁴⁵⁾, לא יצא ידי חובתו.⁽⁴⁶⁾

נחום הזקן אומר: צריך שיזכור בה בברכת הארץ "ברית", כי נתנה לאברהם אבינו ע"י ברית, בבין הבתרים.

רבי יוסי אומר: צריך שיזכור בה בברכת

רבי חייא בר נחמני תלמידו של רבי ישמעאל אומר משום רבי ישמעאל: אינו צריך ללמוד את ברכת התורה מקל וחומר, כי הרי הוא אומר בברכת המזון [דברים ח י] "וברכת את ה' אלוהיך על הארץ הטובה אשר נתן לך" ולהלן הוא אומר [שמות כד יב] "ואתנה לך את לחות האבן והתורה והמצוה וגו'" וכל דבר שנאמרה בו "נתינה" צריך לברך עליו.

רבי מאיר אומר: מנין שכשם שמברך על הטובה כך מברך על הרעה? — תלמוד לומר⁽⁴⁰⁾ "אשר נתן לך ה' אלהיך", ודרש מהזכרת השם במדת הרחמים [ה'] ובמדת הדין [אלוהיך] שחובה לברך על הדין כמו על הרחמים,⁽⁴¹⁾ כי הקב"ה הוא דיינוך בכל דין שדנדך, בין מדה טובה היא התורה שמברך על נתינתה לנו⁽⁴²⁾ ובין מדה פורענות.

רבי יהודה בן בתירה אומר: אינו צריך ללמוד ברכת התורה מלשון נתינה שנאמרה

44. ביאר רבינו יונה שבמקום שמזכיר את הארץ צריך להזכיר שבחה, וארץ ישראל נקראה "חמדה" [ירמיה ג יט], ו"טובה ורחבה" [שמות ג ח]. ובשבלי הלקט [קנז] כתב שיהושע ראה איך חמד משה רבינו להכנס אליה, וכיון שהוא זכה להכנס שם תקן בברכתו לומר "ארץ חמדה".

45. כי ירושלים התקדשה ע"י דוד [רש"י ד"ה מלכות]. והמאירי פירש משום שאין נחמה שלמה בבנין ירושלים אלא עם מלכות בית דוד.

46. הראשונים נחלקו אם מי שלא אמר פרטים אלו לא יצא כלל, וחוזר ומברך, או שרק לא יצא ידי חובתו כראוי, אך אינו חוזר, ראה טור וב"י [קפז].

40. ביאר הרש"ש שדרש את "אשר נתן לך" כהמשך לתחילת הפסוק "וברכת את ה' אלוהיך", וכאילו נאמר "וברכת כל אשר נתן לך ה' אלוהיך".

41. ע"פ מהרש"א.

42. ע"פ רש"י, והמהרש"א ביאר כוונתו שמברכין בין על הברכות ובין על הקללות שנכתבו בתורה, והלימוד מקרא שכלם בכלל "מדה טובה". ומשמע שלולי קרא הוה אמינא שלא לברך על לימוד הקללות, והיינו כביאור הקהלות יעקב [כב] שברכת התורה היא ברכת הנהנין, ולולי שנכללו הקללות ב"מדה טובה" לא היו בכל "נהנין".

43. ע"פ מהרש"א.

ובסוף -אנחנו מודים לך, והפוחת לא יפחות מהודאה אחת, וכל הפוחת מהודאה אחת הרי זה מגונה.⁽²⁾

וכל החותם "מנחיל ארצות" בכרכת הארץ במקום לחתום "על הארץ ועל המזון", וכן החותם רק "מושיע את ישראל" בכרכת "בונה ירושלים" — הרי זה בור, שהרי ברכת הארץ היא על ארץ ישראל בלבד, ואילו שבח "מנחיל ארצות" משמעותו על ארצות כל הגויים,⁽³⁾ וכן החותם רק "מושיע את ישראל" משמיט את העיקר הבקשה על התשועה שהיא ב"בונה ירושלים", כדלהלן.⁽⁴⁾

וכל שאינו אומר "ברית" ו"תורה" בכרכת הארץ, ו"מלכות בית דוד" ב"בונה ירושלים" — לא יצא ידי חובתו.⁽⁵⁾

הארץ גם "תורה", כי ירשו את הארץ גם בזכות התורה, שנאמר [דברים ח א] "כל המצוה אשר אנכי מצוך היום תשמרון לעשות, למען תחיון ורבייתם ובאתם וירשתם את הארץ אשר נשבע ה' לאבותיכם".

פלימו אומר: צריך שיקדים ברית לתורה, ויאמר "על בריתך שחתמת בבשרנו ועל תורתך שלמדתנו",⁽⁴⁷⁾ משום שזו — התורה — נתנה בשלש בריתות והם א. בהר סיני ובאהל מועד. ב. בערבות מואב. ג. בהר גריזים ובהר עיבל.⁽⁴⁸⁾

מט-א ואילו זו, מילה, נתנה בשלש עשרה בריתות, שהרי תיבת "ברית" מופיעה שלש עשרה פעמים בפרשת מילה [בראשית יז].⁽¹⁾

רבי אבא אומר: צריך שיאמר בה בכרכת הארץ לשון הודאה, בתחלה — נודה לך —

שהתורה נדרשת בהן. וראה במאירי [נדרים לא ב] שדנו כיצד מונים את הי"ג בריתות.

2. המג"א [קפז ב] כתב שאם לא אמר תחילה וסוף מחזירין אותו, ותמה הבה"ל [ד"ה ברית] שהרי רבי אבא אמר שהוא רק "מגונה", ורק על "ברית ותורה" אמרו מפורש ש"לא יצא".

3. ע"פ ב"י [קפז].

4. ראה הערה 9.

5. ראה תוס' לעיל [כ ב ד"ה נשים] שהטעם שאינן חייבות בבהמ"ז מה"ת הוא משום שאינן יכולות לומר "ברית" ו"תורה", ומשמע שחיוב הזכרה זו הוא מה"ת [ובכל זאת יתכן שיוציאו אנשים, כי היא אותה בהמ"ז, אלא שפטורות מהזכרה, ורש"י שם סבר כי למ"ד שאם לא הזכיר אינו יוצא, פשיטא שאין מוציאות, כי

47. כך פירש רש"י [ד"ה שיקדים], וביארו תוס' [ד"ה ברית] שאין צריך לומר תיבות "ברית" ו"תורה" אלא את ענינם, ושלא כנוסח הרמב"ם [ס"ס אהבה] "כי הנחלת לאבותינו ארץ חמדה טובה ורחבה, ברית ותורה וכו', על תורתך שלמדתנו, וראה מרדכי [ריז].

48. כך פירש רש"י, וראה מהרש"א וצל"ח שדנו אלו שתיים מבריתות אלו נחשבו כאחת, שהרי נקראו "שלש" אף שנאמרו ברבע מקומות.

1. בתוס' יו"ט [נדרים פ"ג מי"א] תמה הרי על מילה נכרתה רק ברית אחת, ורק תיבת "ברית" נזכרה בה י"ג פעמים [ומה שאין כן ראוי להקדים את התורה שנכרתו עליה ג' בריתות נפרדות], וביאר שמספר ההזכרות בא ללמד על מעלת המצוה, שאינה חוזרת ריקם כמו י"ג מדות של רחמים, ובביאור הרא"ש עה"ת [ס"פ לך] כתב ש"ג בריתות נאמרו כנגד יג מדות